

TERMINOLOGIA RELIGIOASĂ - TEZAUUR DE SPIRITUALITATE ROMÂNESCĂ

Lector univ. dr. Valeriu Bălțeanu

„Limba nebiruit martor iaste“ glăsuia acum câteva veacuri eruditul principe moldav Cantemir. Multe dintre fenomenele lingvistice actuale păstrează pecetea unor evoluții desfășurate pe parcursul a sute de ani. Lexicul religios, prin puternica amprentă spirituală pe care o poartă, aduce mărturii semnificative pentru înțelegerea unor coordonate fundamentale ale matricei etnoculturale românești. Pentru mai buna înțelegere a valențelor gnoseologice ale lexicului religios, a implicațiilor sale impresionante de ordin spiritual, vom supune atenției doar câteva elemente de terminologie religioasă: cuvinte ce denumesc sărbători fundamentale de tip creștin, componentele principalei opoziții terminologice (*creștin-păgân*), elemente de toponimie și onomastică de origine biblică.

Cuvântul *Crăciun* deține o bogată paletă de sensuri, dovedindu-se una dintre „slovele“ cheie pentru înțelegerea unor note specifice ale spiritualității populare românești:

1. Sărbătoarea Nașterii Mântuitorului.
2. Figură mitică închipuită ca om bătrân cu barba mare albă, plin de ninsoare și foarte bun (Moș Crăciun).
3. Icoana care reprezintă Nașterea Mântuitorului și cu care umblă, în unele părți, preoții sau țârcovnicii pe la casele oamenilor.
4. Colacul pe care-l fac femeile de Crăciun, păstrat până primăvara, când după ce tămâiază boii și plugul, se pune în coarnele boilor înaintea pornitului la arat și apoi e mâncat la ogor de plugari.
5. Decembrie¹.

Crăciun face parte din stratul elementelor de origine latină, provenind de la *creationis*; el a fost înregistrat de T. Pamfile și în varianta *Creciun*

1. DLR, tom I, partea a II-a, Ed. Academiei Române, București, 1913, p. 866-867.

care este mai apropiată de etimonul latin. Fiind un substantiv cu o impresionantă paletă simbolică, a suferit o serie de interesante evoluții semantice concretizate, pe de o parte, în extensii ale sensului (trecerea de la sensul „sărbătoare“ la acela de „lună calendaristică“, în care are loc sărbătoarea respectivă); deși acest sens este ieșit din uz, el rămâne o mărturie a semnificației deosebite pe care poporul o acordă sărbătorilor de Crăciun. Pe de altă parte, asistăm și la o restrângere semantică pe teren religios, prin trecerea de la sensul principal de „sărbătoare“ (referitoare la Nașterea lui Iisus) la acela de „icoană“ care imaginează Nașterea Mântuitorului: „Când vine preotul cu Crăciunul (icoana - n.n.), trebuie neapărat ca să șază pe pat“².

Deși aparent asistăm la o restrângere a sensului, prin denumirea doar a unui element ritual (icoana), cu același cuvânt cu care se denumea întregul (sărbătoarea), trebuie să remarcăm valoarea simbolică deosebită a icoanei respective, încât am putea spune că restrângerea petrecută în plan lingvistic este însoțită de o remarcabilă acumulare, concentrare în plan simbolic, ceea ce compensează cu prisosință fenomenul de îngustare semantică.

Cuvânt cu mare vechime și cu o încărcătură spirituală de excepție, *Crăciun* a oferit limbii române numeroase reflexe terminologice: trebuie să amintim, în acest sens, ecurile în antroponimie și toponimie. Numele propriu *Crăciun*, provenit prin conversiune de la substantivul ce denumește sărbătoarea creștină, este atestat în limba română încă din 1492³; deși mult mai rare, *Crăciuna*, *Crăciunel*, *Crăciuneasa*, *Crăciunoiu* sunt și ele înregistrate în sistemul antroponimic românesc drept reflexe onomastice ale cuvântului analizat. Toponimia românească a reținut, la rândul ei, denumiri de vechi localități din Moldova, cum sunt *Crăciuneni*, *Crăciunești*, *Crăciuneii*, care confirmă indirect și vechimea numelui propriu *Crăciun*, știut fiind că multe denumiri de așezări rurale și-au primit numele de la antroponimul ce-l desemna (indica) pe întemeietorul satului, în aceste cazuri fiind vorba de purtători ai numelui *Crăciun*.

La fel de interesantă este și „amprenta“ spirituală pe care o poartă numele celeilalte mari sărbători creștine. Dicționarul Academiei menționează, pe lângă forma considerată literară *Paști*, și variantele *Paște*, *Pască*, *Pasc*, *Pashă* (formă învechită) pentru a denumi marea sărbătoare a creștinătății⁴.

2. *Șezătoarea*, XII, p. 168.

3. Ch. Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 94.

La baza tuturor acestor variante se află cuvântul de origine latină *Pasha*. Termenul amintit prezintă următoarele sensuri pe terenul limbii române:

- „cea mai mare sărbătoare creștină celebrată în amintirea Învierii lui Iisus Hristos“⁴;
- „sărbătoare în genere“: „Nu-i în toate zilele de paște“⁶;
- „pâine sfințită care se împarte în biserică în ziua de paști“⁷;
- „plantă“⁸;
- „insectă“ (*Vaca Domnului*): „Este un gândăcel mititel care se cheamă paști“⁹.

Bogația de sensuri, dintre care unele, aparent îndepărtate de sensul inițial, este dublată, în cazul termenului discutat, de o mare capacitate de iradiere idiomatice; numeroase sintagme și expresii populare au ca suport lexical cuvântul *Paști*: *din Paști în Paști*; *din Paști în Crăciun*; *Paștele săracului e când are pe masă ouă și îmbracă cămașă nouă*; *Crăciunul sătul și Paștele fudul*; *la Crăciun joacă colacul, la Paște cozonacul*; *Paștele blajinilor etc.*

Prezintă un real interes și numeroase fitonime formate pe baza termenului religios amintit: *Floare de Paști*, *Floarea Paștelui*, *Floarea Paștilor*, *Furcuța Paștilor*, *Pâinea Paștilor*, *Păștiță etc.*

Opoziția fundamentală în cadrul lexicului românesc este stabilită între antonimele *creștin* și *păgân*, ultimul dintre termeni având, în esență, semnificația „necreștin, necredincios“.

Termenul *creștin* provine din cuvântul de origine latină *christianus* și are următoarele sensuri:

- „adept al creștinismului“¹⁰;
- „român“¹¹;
- „om, individ“ („De unde ești, creștine?“);
- „om bun, milostiv, de omenie, cumsecade“¹²;

4. DLR, tom. VIII, partea I, p. 178.

5. M. Nistor, *Dicționar de religiologie*, Iași, 1982, p. 255.

6. DULR, p. 468.

7. DLR, tom VII, partea I, p. 178.

8. *Begonia semperflorens*; v. Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, p. 268.

9. *Credinți*, p. 354.

10. DULR, p. 117.

11. *Idem*.

- „soț, bărbat“¹³.

Este impresionantă capacitatea de iradiere a acestui termen pe teren lingvistic românesc, capacitate dovedită prin numărul neobișnuit de mare de derivate și prin forța de penetrare în diverse sfere terminologice. Iată derivatele termenului *creștin*:

- *necreștin*, „păgân“; *creștinaș* „diminutiv de la *creștin*“; *creștinesc* „relativ la creștinism“; *creștinește* „ca un creștin“; „pe înțelesul tuturor, limpede, popular, omenește“; *a încreștina*, *a creștini*, „a se face creștin, a se boteza“; *creștinătură* „fapta de a se boteza, de a se creștina“; *creștinie* „creștinătură“; *creștinism* „religie creștină“; *creștinătate* (religia creștină, credința sau legea creștinească); încreștinat „creștinat“; *necreștinat* „copil nebotezat“ etc. După cum se poate observa, prin derivatele sale, termenul discutat a pătruns în diverse sfere terminologice cum sunt terminologia riturilor de trecere (*a încreștina*, *a creștini*, *creștinătură*), terminologia socială (*necreștinat*, *creștin* „om, individ“), terminologia rudeniei (*creștin*, „soț, bărbat“, *creștină* „soție“). Ne interesează și ceea ce se află dincolo de fenomenele lingvistice amintite. În primul rând, putem remarca faptul că termenul *creștin* face parte din stratul terminologic religios fundamental alături de cuvinte ca *Dumnezeu*, *sfânt*, *cruce*, *biserică* etc., strat caracterizat printr-o impresionantă capacitate generativă în plan simbolic și lingvistic. În al doilea rând, trebuie să menționăm sinonimia termenului *creștin* cu etnonimul *român*, fenomen prin care naționalitatea este „identificată cu religiunea“¹⁴, tocmai pentru că Ortodoxia ajunsese în Ardeal, unde este atestat inițial fenomenul marcă a românismului; de fapt, Ortodoxia a fost „cimentul care a ținut strâns legate sufletește ramurile neamului răzlețite și încăpute sub stăpâniri diferite“¹⁵. În al doilea rând, se remarcă opoziția, cu proiecții în plan etic, ce se constituie între termenii *creștin-păgân*; primul ajunge să însemne „om bun“, milostiv, de omenie, cumsecade, naiv“ etc., iar cel de-al doilea, „om rău, crud, nemilos, crunt, nelegiuit“¹⁶.

Am dori să ne ocupăm în continuare de cel de al doilea termen al opoziției menționate la început (*creștin-păgân*), mai precis de o variantă dialectală a cuvântului păgân, atestată pe meleagurile noastre. În *Glosar regional*, apărut în 1961, este înregistrat, în zona Tecuci, cuvântul *polgan*,

12. DA, tom I, partea a II-a, p. 580.

13. *Idem*.

14. DULR, p. 177.

15. ILRV, p. 26.

16. RLȘL, 6/1994, p. 46.

cu sensul „urât și murdar“ (p. 56). Cuvântul amintit este, de fapt, o formă alterată a termenului *păgân*, provenit din lat. *paganus* „sătean“. Lazăr Șăineanu menționează cu privire la evoluția semantică a acestui din urmă cuvânt: „locuitorii de la sate se sustrăgeau influenței creștinismului (în fazele de început ale răspândirii sale - n.n.), de unde sensul religios de „necreștin“ sau „idolatră“¹⁷. Cum a apărut totuși varianta *pogan*?

Latinescul *paganus* a fost împrumutat de paleoslavă (*poganu*) și de maghiară (*pogany*) și moștenit în limba română; ulterior, variantele preluate de slavi și unguri au pătruns în Moldova și Ardeal și au intrat în concurență cu cuvântul *păgân* moștenit de noi din latină. În acest fel a apărut în română dubletul *păgân-pogan*. Să urmărim în continuare sensurile dezvoltate de cele două cuvinte pe teren românesc:

- *păgân*: „care este de altă religie“; „om rău, crud, nemilos, nelegiuit, vrăjmaș, sălbatic“ etc.;

- *pogan*: „păgân“, „fără milă, crud, rău“, „copil rău“, „boală de vite“, „afte“, „drac“, „urât“, „murdar“, „spurcat“¹⁸.

Se poate observa cu ușurință că sensul etimologic al celor două cuvinte este acela de „necreștin“, acest sens este urmat în ambele cazuri de o întreagă serie de sensuri derivate, cu un pronunțat marcaj negativ. Această evoluție a fost determinată de factori extralingvistici, de ordin spiritual. În conștiința populară funcționează, ca o coordonată esențială, componenta creștină, structurată în jurul opoziției *creștin-necreștin*.

Toponimia biblică a oferit limbii române o serie întreagă de elemente care probează evoluții semantice dintre cele mai interesante; cuvinte ca *gheenă* „iad“¹⁹, care provine de la toponime *Gheena* „vale adâncă situată în sudul Ierusalimului, lângă muntele Sion, unde, în vechime, se aduceau jertfe zeului Moloh“²⁰, *golgotă* „chin, suferință“ („fiecare își are Golgota lui“ - informație de teren Dobrina-Huși), care provine de la toponimul *Golgota* „nume evreiesc al dealului sau stâncii pe care a fost răstignit Iisus Hristos“²¹, *sodom* „prăpăd, nimicire“²², provenit de la numele *Sodoma* „oraș în Palestina, pe valea Sidim, care potrivit Bibliei a fost pedepsit de Iahve

17. DULR, p. 454.

18. DLR, tom. VIII, partea a III-a, p. 943.

19. DA, tom II, partea I, p. 252.

20. I.M. Stoian, *Dicționar religios*, p. 113.

21. *Ibid*, p. 114.

pentru nelegiuirile locuitorilor săi și distrus prin ploaie de foc și pucioasă²³, își trag seva din tezaurul toponimiei în care includem și hidronimele biblice, iar în contextul lingvistic românesc sunt purtătoare ale unor semnificații nu atât de ordin spațial (aproape că lipsesc astfel de semnificații!), cât, mai ales, de ordin moral, spiritual.

Un exemplu dintre cele mai sugestive îl oferă cuvântul românesc *Iordan*, care provine de la hidronimul *Iordan*, „principalul râu al Palestinei”; „la apa Iordanului și-a început activitatea Ioan Botezătorul și tot aici S-a botezat și Iisus Hristos²⁴.

Acest toponim biblic a servit și ca bază pentru antroponimul *Iordan* (ex. Iorgu *Iordan*), dar a evoluat și în alte direcții semantice: „sfințirea apei în ziua de Bobotează și ceremonia stropirii cu apă sfințită”, prin extensie „Bobotează²⁵. De la acest termen s-a format verbul *a iordăni*, „a umbla cu iordanul și a stropi cu agheasmă”, care denumește acum o acțiune cu caracter magic și de la care provin termenii populari *iordănit* „flăcău care umblă în noaptea de 6 spre 7 ianuarie a colinda cu iordanul”, *iordănit* (despre apă) „sfințit”; (despre ființe) „stropit cu apă (sfințită) în ziua de Bobotează; *iordănit* (termen omonim) „stropire cu apă sfințită, petrecere ce se face la Iordan”; *iordănire* „acțiunea de a iordăni”, *iordăneală* „stropire cu apă, aruncare cu bulgări de zăpadă”.

După cum se observă, pornindu-se de la termenul biblic, s-a ajuns la un microsistem lexical, în care fiecare element ne arată că avem de-a face cu fuziunea unui conținut spiritual de ordin autohton cu un înveliș sonor care are punctul de plecare mai îndepărtat în lexicul biblic.

Chiar dacă toponimia biblică nu a făcut până acum, din perspectivă lingvistică românească, obiectul unei cercetări riguroase, ea ne-a oferit o serie de sugestii interesante pentru cercetarea onomasticii biblice și a reflexelor ei pe teren românesc.

Onomastica biblică a pătruns în limba română încă înainte de secolul al XVI-lea, când o vom găsi masiv atestată documentar; pe filieră latină, slavă, greacă au pătruns nume ca *Solomon* (1478), *David* (1425), *Emanuel* (1407), *Ieremia* (1495), *Lazăr* (1484), *Magdalena* (1488) etc.²⁶. Studiarea reflexelor

22. DLR, tom X, partea a IV-a, p. 1178.

23. I.M. Stoian, *Dicționar religios*, p. 257.

24. *Ibid.*, p. 136.

25. DLR, tom II, partea I, p. 883.

lexemelor onomastice biblice în cultura tradițională românească a evidențiat câteva sfere terminologice care au beneficiat de pe urma aportului biblic:

- terminologia magică: *solomon* „vrăjitor”²⁷, *solomonar*²⁸, înregistrat cu sensurile „vrăjitor”, „astrolog”, *iedit*²⁹, „nume dat șarpelui în descântece” etc.;

- Terminologia ființelor mitofolclorice: *irodeasă* „personaj mitofolcloric căruia se închinau călușarii”³⁰, *irodițele*, irodiecele, eufemisme pentru „iele”, *iudă*, „diavol”³¹, *Scaraoschi* „diavolul”³² etc.;

- terminologia sărbătorilor populare: *Macaveiul*, *Armindenul*, *Undrea* (*Indrea*) etc.;

- terminologia obiceiurilor populare: *Lăzărelul*, *Lăzăruța*³³, *irozii*;

- terminologia meteo: *iudă* „vânt foarte furios ce bate în același timp din mai multe părți”³⁴;

- terminologia medicală populară: *iude* „afte”;

- terminologia etnobotanică: avem în vedere câteva denumiri populare de plante, cum ar fi: *Coroana lui Iisus*, *Urechea Iudei*³⁵;

- terminologia etnică: *iudă* „evreu”³⁶, *gașper* „țigan”, *gașperită* „țigancă”.

După cum se poate constata, la baza acestor elemente din diverse sfere terminologice au stat nume proprii de origine biblică: *Solomon*, *Iuda*, *Irod*, *Macabei* (să ne amintim de răscoala *Macabeilor*), *Ieremia* (pentru *Armindem*), *Andrei* (*Indrea*, de la numele sărbătorii *Sf. Andrei*), *Lazăr* (cel înviat din morți), *Gașpar* (de la numele magului Gaspar, unul dintre cei trei magi veniți să asiste la nașterea lui Iisus și care era imaginat ca fiind negru, deci conducător al unei populații de culoare). Mai greu de explicat la prima vedere ar fi originea termenului popular *Scaraoschi*, dar consultarea

26. Ch. Ionescu, *Mică enciclopedie*, 1975.

27. ALIL, XXVI/1976, p. 48.

28. DLR, tom X, partea a IV-a, p. 1211.

29. A. Gorovei, *Literatura*, II, p. 394.

30. G. Coșbuc, *Elementele*, p. 351.

31. DA, tom II, partea I, p. 919.

32. *Ibid*, p. 266.

33. I. Ghinoiu, *Obiceiurile*, p. 106.

34. DA, tom. II, partea I, p. 919.

35. Al. Borza, *Dicționar*, p. 222.

36. DA, tom II, partea I, p. 919.

textului biblic ne poate ajuta: el provine de la elementul determinant ce însoțea numele personajului biblic *Iuda (Iuda Iskariotul)*, care era originar din localitatea *Kariot*³⁷.

Cele prezentate probează, cât se poate de clar, faptul că terminologia religioasă este departe de a fi, așa cum s-a crezut un timp, doar un fel de limbaj de specialitate, utilizat de persoane direct legate de domeniul religios; se vedește, o dată în plus, cât de masivă este „amprenta“ spirituală a acestor termeni, cât de mult pot „spune“ ei celor ce doresc să le asculte mesajul. Lexicul religios românesc, de altfel, insuficient studiat până acum, face parte din patrimoniul național de limbă și cultură și, fără cunoașterea coordonatelor sale principale, nu vom putea înțelege multe dintre evoluțiile fundamentale ale spiritualității noastre, în ansamblu.

37. DA, tom II, partea I, p. 266.